

МАДЫФІКАЦЫЯ ВАЕННАЙ ТЭМЫ Ў АПОВЕСЦЯХ ВІКТАРА КАЗЬКО 1990-х гг.

НА МАТЭРЫЯЛЕ КНІГІ "ЧАС ЗБІРАЦЬ КОСЦІ"

УДК 82.09

У артыкуле аналізуецца мастацкая спецыфіка прозы В. Казько на прыкладзе кнігі "Час збіраць косці", якую складаюць аповесці, напісаныя ў 1990-я гг. Падкрэсліваецца, што тэма ваеннага мінулага 1940-х гг. фрагментарна прысутнічае ва ўсіх творах названай кнігі. Вайна звязваецца В. Казько з аўтабіяграфічнымі згадкамі пра лёс дзіцяці, якое перажыло нямецка-фашысцкую акупацыю Беларусь а таксама са згадкамі новых ваенных канфліктаў савецкага і паслясавецкага часоў.

Ключавыя словы: *вайна, аўтабіяграфізм, постчарнобыльская рэчаіснасць, "падвойнае бачанне", рэтраспекцыя, "расшчапленне" мастацкага часу, міфалагізацыя.*

In the article the literary specifics of the prose by V. Kazko is analyzed using the example of the book "Time to collect the bones", which includes the stories written in the 1990s: It is emphasized that the theme of the military past of the 1940s presents in fragments in all the works of the mentioned above book. V. Kazko associates the war with the autobiographical memories of the fate of the child who survived the Nazi occupation of Belarus, as well as with the memories of new military conflicts of the Soviet and post-Soviet times.

Для Віктара Казько (нар. у 1940 г.) вопыт ваеннага маленства, адзначанага асабістай трагедыяй, і пазнейшага доўгага жыцця ў дзіцячых дамах на Палессі стаў своеасаблівым імператывам. Драматным перажыткам выявіўся ў прозе пра лёс хлопчыка-беларуса пад нямецка-фашысцкай акупацыяй і ў паваянныя часы. Падобная тэматыка ўвасобілася ў аповесцях В. Казько ўжо ў 1970-я гг. - "Высакосны год" (1972), "Аповесць пра беспрытульнае каханне" (1975), "Суд у Слабадзе" (1978). Асэнсаванне балючых праблем, звязаных з наступствамі Вялікай Айчыннай вайны, працягнулася і ў 1990-я гг. Гэты храналагічны перыяд для айчыннай літаратуры характарызаваўся інтэлектуалізацыяй, неабходнасцю аналітычнага падсумавання вынікаў цэлага ХХ ст. Невыпадкова і ў творчасці В. Казько літаратуразнаўца П. Васючэнка адзначыў найнаасць ускладненага канцэптуальнага пошуку [1], які адбываўся ў напрамку пашырэння праблема-тэматычнага поля, раскрыцця светапогляду чалавека праз гістарычны і сусветны кантэкст. Пры гэтым захоўвалася і майстэрства В. Казько ў стварэнні міфалагічнага хранатопу [2, с. 100].

Разам з тым даследчыкі (Н. Капшай) заўважылі: "Характар вырашэння канфлікту мяняецца ў прозе В. Казько ў 1990-я гады" [3, с. 25]. Сапраўды, у названы перыяд увага праявіла яшчэ больш выразна засяроджваецца на канфліктах, абумоўленых глабальнымі прычынамі. Аналітычны пафас у творах пісьменніка ўзмацняецца, бо часы галаснасці далі магчымасць з улікам новай гісторыка-культурнай інфармацыі вастрэй убачыць сацыяльныя праблемы, крытычна ацаніць трывожныя праявы ў жыццёвай плыні канца ХХ ст. Больш напружанымі, публіцыстычна абвостранымі робяцца і стылёвая танальнасць, і сістэма матываў у прозе В. Казько. Узмацняецца прыхільнасць пісьменніка да

паэтыкі "фантазмагорыі, абсурду, гратэску" [4]. Названыя рысы характэрны для кнігі "Час збіраць косці" (2014), якую складаюць напісаныя ў перыяд 1990-х гг. аповесці: у іх фіксуецца зрухі гістарычнага часу і чалавечай свядомасці.

Аповесць "І нікога, хто ўбачыць мой страх" (першая назва - "Да сустрэчы") прысвечана памяці кінарэжысёра Віктара Турава і ўзнаўляе познесавецкую, ужо постчарнобыльскую рэчаіснасць. Апавядальнік (наратар) тут, традыцыйна для В. Казько, аўтабіяграфічны. Зварот да тэмы ваеннага дзяцінства таксама знаёмы чытачу: "*Калі Ашыр атрымаў тэлеграму ад ЮНЕСКА прыехаць у Парыж, у яго кішэні грошай было значна больш - аж на цэлы бохан хлеба. Па колішнім, дзіцячым яшчэ яго вымярэнні - заможнасць*" [5, с. 6]. Чысціня дзіцячай душы, захаваная героем-пісьменнікам, застаецца для яго своеасаблівым аб'ектам. Яна арыентавала яго заўважаць кожны праменьчык цяпла, прыгажосць прыроды, праявы людской дабрыні. Падобны "залаты запас" духоўнасці падтрымлівае чалавека, але патрабуе і ўзнаўлення. *Ашыр* (што азначае 'майстра') балюча перажывае драматычныя часы глабальнага сацыяльнага разлому на памежжы ХХ і ХХІ стет., калі цяжка супрацьстаяць злу. Жыццё вымагае максімальных высілкаў, найвялікшай растраты душэўных сіл. Невыпадкова ў іншай аповесці, "Час збіраць косці", знаходзім ідэалізацыю дачарнобыльскага мінулага з прыродай утульнай і шчодрой да чалавека. У гэтым творы паўтараецца таксама і прыём "падвойнага бачання" быцця, выпрацаваны пісьменнікам яшчэ ў ранніх тэкстах 1970-х гг.: "*Уцёкі ў мінуўшчыну, а тым больш неазмрочную, дужую, поўную грыбоў і яблыкаў, сцежак і дзевак - што можа быць лепей*" [5, с. 241].

Сюжэтастваральныя ў аповесці "І нікога, хто ўбачыць мой страх", поруч з іншымі элементамі

архітэктонікі твора, і гістарычныя звесткі пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны на беларускай зямлі. Яны ўзноўлены праз эпізод знаходжання Ашыра ў канцэнтрацыйным лагеры (прыгадаем фрагменты пра пакуты дзяцей у нямецкім палоне з аповесці “Суд у Слабадзе”): “У *фашысцкім канцлагеры ён і не марыў аб тым, каб мець адразу цэлы бохан хлеба*” [5, с. 6]. Асацыятыўнае мысленне пісьменніка непарыўна звязана з адгалоскамі вайны: напрыклад, у гукавой палітры для перадачы ўнутранага стану персанажа, успамінаў пра мінулае: “*Спачатку далёкія і ціхія, як у Хатыні, званы. <...> І вось ужо бэзавы звон і колер заглушылі і абклалі і зацяглі ўсё навокал*” [5, с. 21].

Своеасаблівы эпіграф да аповесці “Час збіраць косці” - аўтарскае вызначэнне твора як “Евангелле пад Луку”. Трэцяе Евангелле з чатырох, як мяркуецца, напісана для неафітаў (хрысціян з былых паганцаў), на размоўнай, “дэмакратычнай” грэчаскай мове I ст., яно найбольш падрабязна выкладае гісторыю Хрыста. Падзеі вайны, як і ў творы “І нікога, хто ўбачыць мой страх”, узнаўляюцца рэтраспектыўна, праз успаміны аднаго з сяброў наратара: гэта жудасны малюнак расстрэлу тупаў нямецкіх салдат, што плывуць па рацэ з сімвалічнай назвай Лета. В. Казько зноў выкарыстоўвае прыём расслаення свядомасці персанажа (характэрны і для раней створанага вобраза Лецечкі з аповесці “Суд у Слабадзе”, які жыве нібыта ў розных вымярэннях - рэальным жорсткім свеце і ўнутраным, фантазійным): “*Два чалавекі жылі цяпер у ім. Адзін - лагодны і памяркоўны, з якім можна было і пагаварыць, і чарку ўзяць - дзённы. Другі - незгаворлівы, выбухова злы і небяспечны - начны. Ён набойваўся абодвух*” [5, с. 139]. Ваенная тэматыка ў аповесці “Час збіраць косці” ўзноўлена яшчэ і праз паказ перыяду 1990-х гг., калі пачаўся масавы адыход з жыцця былых салдат Вялікай Айчыннай вайны. Пісьменнік наўмысна завастрыў момант неадпаведнасці драматычна-геаграфічнай маладосці ветэранаў і іх непрыкметнага жыццёвага фіналу, падкрэсліў у загартаваных вайной людзей нястачу духоўных і фізічных сіл для выжывання ў сучаснасці: “*Але ўсё іх колішняе маладое жыццё сабаку пад хвост. Разам з крывёй пад Магілёвам і Брэстам, Масквой, Варшавай і Берлінам. Выцекла з іх ацалелага ў бойцы цела і жыццёвая сіла*” [5, с. 152]. Пісьменнік акцэнтаваў увагу на праблеме гістарычнай памяці, узнавіўшы паралельна з паказам ваеннага кантэксту трагедыю ў Курапатах, падкрэсліў момант адсутнасці пашаны да ветэранаў і трагічнага мінулага краіны праз факт рабавання ў горадзе памерлага вяскоўца - былога ўдзельніка Вялікай Айчыннай вайны.

Пры абмалёўцы чалавека пісьменнік прыцягнуў традыцыі псіхалагічнага і гуманістычнага пачаткаў прозы К. Чорнага. У аповесцях В. Казько назіраецца тэндэнцыя да сімвалізацыі вобразаў, падкрэслівання агульназначнага. Па словах Э. Гурэвіч, “герой... таксама ўбірае ў сябе вопыт сваіх суайчыннікаў і шырэй - усяго чалавецтва” [6, с. 39]. У аповесці “І нікога, хто ўбачыць мой страх” відавочныя мастацкія паралелі вобраза Майстра Ашыра з персанажам М. Булгакава, яго своеасаблівага інтэграванасць (як і ўсяго айчыннага мастацтва, беларускага жыццёвага досведу) у сусветную культурную прастору. Ашыр - вобраз і рэальна-празаічны, і сімвалічны адначасова: “*Было ў ім нешта такое, што дазваляла, а мо і вымушала падладжвацца пад того, з кім вадзіў хаўрус, пад усе расы і народы, быць прызнаным за свайго кожным, з кім ён браў чарку, сябраваў*” [5, с. 7]. Пісьменнікам узнята сакраментальная праблема прызнання і запатрабаванасці мастака на радзіме: “*Усе яны Ашыры, майстры на чужыне. І ніводнага прарокаў сваёй роднай хаце*” [5, с. 7].

Віктар Казько вар’іруе класічны матыў “гульні са смерцю”, які ў творы “І нікога, хто ўбачыць мой страх” стаў намёкам на несмяротнасць сапраўднага Майстра і, разам з ім, мастацтва, а таксама імкненнем асэнсаваць жыццёвую рэальнасць як заканчэнне і адначасова пачатак існага. Аўтар катэгарычны ў стаўленні да чалавека-майстра, чый лёс знаходзіцца ва ўласных руках: “*Нямком быў і застаецца ён сам, Майстра, і што больш за ўсё балюча і прыкра, ён жа сам і вінаваты ў гэтай сваёй глухаце і немасці*” [5, с. 47]. У аповесці “Час збіраць косці” згаданая тэма (як варыяцыя матыву твора “Суд у Слабадзе”) увасоблена праз паказ перыяду 1990-х гг. і імкненне сталага чалавека пры выбары даты ўласнага зыходу кіраваць незалежнымі ад асобы працэсамі быцця: “*Сёння я не буду паміраць. Сёння я яшчэ не гатовы*” [5, с. 148].

Па словах Н. Капшай, “аснова мноства канфліктных сітуацый - парушэнне гармоніі паміж маральным быццём чалавека і навакольным светам” [3, с. 23]. У аповесці “І нікога, хто ўбачыць мой страх” пісьменнік правёў гістарычныя паралелі паміж мінулым і сучаснасцю, падкрэсліў тыповасць форм паводзін чалавека ў крытычнай сітуацыі: “*Натоўп кіруецца не розумам. Ён у вогне адмаўляе яго. <...> Таму, пэўна, частцей за ўсё людской зграяй правіць пасрэднасць з непазбытымі ў сабе яшчэ інстынктамі жывёлы, звера*” [5, с. 41]. В. Казько “расшчапіў” мастацкі час, паказаў суаднесенасць перыяду Вялікай Айчыннай вайны і эпохі 1990-х гг. праз актуальнае ва ўсе гістарычныя перыяды змаганне чалавека за свабоду і незалежнасць. У аповесці “Час

збіраць косці” да ўзнаўлення падзей перыяду Вялікай Айчыннай вайны даюцца паралельная згадкі пра вайну ў Афганістане, узброеныя канфлікты ў Арменіі і Чачні.

Аповесць В. Казько пра жыццё ў 1990-я гг. “Прахожы” пабудаваная на прыёме кантрасту: разважанні наратора пра сутнасць быцця і еднасць чалавека з зямлёй чаргуюцца з характэрным для стылю пісьменніка пашырэннем мастацкай прасторы і “расшчапленнем” часу ў творы. Рэфлексія паводле рэчаіснасці спраўджваецца праз выкарыстанне свабодных асацыяцый, пераходаў да плыні свядомасці, што падаецца праз думкі наратора - Прахожага. Сталая прыкмета аўтарскай манеры В. Казько - зварот да міфалогіі, наўнага касмізму, да беларускіх вераванняў і пантэістычнага светаадчування. Гэтыя прыёмы мастацкага выказвання ў аповесці “Прахожы” выяўлены вельмі выразна: *“Вось у такі час, калі я сам знаходзіўся на сёмым небе ад восеньскай прыгажосці, быў у далёкім космасе, калі мая душа пакінула зямлю, пазбавілася надзённасці і адляцела на невядомую ёй планету, пайшла ў падарожжа ў сусвет, ён упершыню і адведаў, прыйшоў да мяне. Рыжы... каток, а праўдзе, не каток, а кацяра, такі ён быў вялікі, зграбны і шыкоўны”* [5, с. 256].

У аповесці антытэзай жыццю сталіся выкліканыя каметай - сімвалам фіналу чалавечай цывілізацыі - апакаліптычныя настроі, што нагадваюць матыў заканчэння быцця з твора-антыўтопіі “Апошняя пастараль” А. Адамовіча: *“Ідзе, ідзе камета на зямлю, насоўваецца чорнай хмарай новая чорная зорка Палын”* [5, с. 319]. П. Васючэнка падкрэсліў: “Постчарнобыльскія рэаліі, праявы духоўнага і сацыяльнага распаду, якія штодня назірае герой, нібыта пацвярджаюць сумную здагадку. Але фінал твора, як адзначае крытык Д. Бугаёў... двухсэнсоўны. Ён можа азначаць не толькі гібель, але і адраджэнне, абнаўленне жыцця людзей на зямлі” [7]. Несуццёвыя прагнозы пра фінал чалавечай гісторыі пераадольваюцца палемічнымі разважанымі пра сэнс існавання: *“Застанецца Зямля - чалавек знойдзеца. Хоць ён і не вельмі варты яе. Знойдзеца, бо чалавек і Зямля адно і тое ж”* [5, с. 307].

Сімволіка аповесцей В. Казько падначалена агульнай філасофскай канцэпцыі кнігі “Час збіраць косці”: у яе назве трансфармаваны вядомы афарызм - час збіраць камяні. Красамоўная назва нібы падводзіць падрахункі не толькі гістарычнага, але і ўсяго чалавечага быцця. У творы “І нікога, хто ўбачыць мой страх” вар’іруецца матыў сну (прыгадаем сны Лецечкі з аповесці “Суд у Слабадзе”) як звычайнага, перманентнага стану для краіны і персанажа. Сакральны сэнс маюць многія дэталі і вобразы В. Казько:

каменьчык з магілы Багдановіча, каштан на асфальце, дарога праз масток з твора “І нікога, хто ўбачыць мой страх”; уведзеныя ў аповесць “Час збіраць косці” прыказкі; прыродныя апісанні; містычны рыжы кот, рака вечнасці Лета з аповесці “Прахожы”.

Такім чынам, вопыт трагічнага ваеннага дзяцінства, увасоблены ў творчасці Віктара Казько 1970-х гг., набыў у перыяд 1990-х гг. новыя формы. Праз мастацкую трансфармацыю ён узбудзіўся - найперш за кошт пашырэння тэматычных ды фактаграфічных абсягаў, паглыблення аўтарскага светапогляду і стылю. Аднак важнай для пісьменніка засталася псіхалогія чалавека, самапачуванне беларуса з яго памяццю пра фашысцкія канцлагеры і спаленыя Хатыні. Ён жыве ў новым перыядзе, і яму неабходна глыбока асэнсаваць змены гісторыка-культурнай парадыхмы. Тэма ваеннага мінулага 1940-х гг. звязваецца Віктарам Казько са згадкамі новых ваенных канфліктаў савецкага і паслясавецкага часоў, а таксама з ахвярным чынам людзей на “вайне” і наступствамі выбуху на Чарнобыльскай АЭС. Аўтарская канцэпцыя скіравана да маральнага самаўдасканалення асобы. Пісьменнік падкрэслівае залежнасць чалавека ад здзейснага ў мінулым, а таксама адказнасць сучаснікаў за перспектывы жыцця на спрадвечнай зямлі.

Спіс літаратуры

1. **Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя**: у 4 т. / рэдкал.: У.В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. - Мінск: Беларуская навука, 2004. - Т. 4, кн. 1: 1966 - 1985. - 2004. - 927 с.
2. **Друк, Г.М.** У храме Слова: міфатворчасць Віктара Казько: манаграфія / Г.М. Друк. - Мінск: Беларуская навука, 2005. - 184 с.
3. **Капшай, Н.П.** Нравственныя іскания в прозе В. Козько и В. Распутина : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01, 10.01.02 / Н. П. Капшай. - Минск, 1996. - 108 с.
4. **Часнок, І.Ч.** Нарацыя ў творах Віктара Казько (на прыкладзе рамана “Хроніка дзедтамаўскага саду” і аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”) / І.Ч. Часнок // Беларуская літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік / гал. рэд. Л.Д. Сінькова. - Вып. 10. - Мінск: БДУ, 2012. - С. 106-110.
5. **Казько, В.** Час збіраць косці: аповесці / В. Казько. - Мінск: Кнігазбор, 2014. - 340 с.
6. **Гурэвіч, Э.** Пафас гераізму: сучасная савецкая проза аб Вялікай Айчыннай вайне / Э. Гурэвіч. - Мінск: Навука і тэхніка, 1979. - 207 с.
7. **Васючэнка, П.** Антыўтопіі найноўшай гісторыі [Электронны рэсурс] / П. Васючэнка // Беларускі калегіум. - 2008. - Рэжым доступу : http://old.belcollegium.org/lekcyji/litaratura/vasuczenka_08.htm. - Дата доступу : 17.04.2019.

Таццяна БАГАРАДАВА,
аспірант кафедры гісторыі беларускай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
старшы выкладчык кафедры славянскай філалогіі
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артукул паступіў у рэдакцыю 29 красавіка 2019 г.